

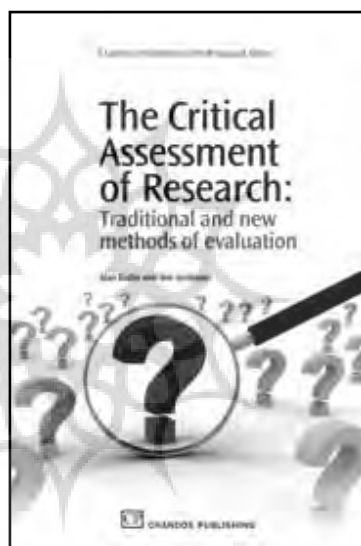
ارزیابی انتقادی پژوهش: روش‌های سنتی و نوین ارزیابی

■ دکتر یزدان منصوریان

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم تهران

کمی و کیفی پژوهش‌های رشته‌های مختلف، خود زمینه تحقیقات مستقلی است که تلاش می‌کند تصویر دقیقی از فرآیند پژوهش ترسیم کند و راه‌ها و رویکردهای تازه را مشخص سازد. بر این اساس پژوهشگران باید در جست‌وجوی معیارها و شاخص‌هایی باشند که با تکیه بر آنها به رتبه‌بندی و ارزش‌گذاری تحقیقات بپردازند.

کتاب «ارزیابی انتقادی پژوهش: روش‌های سنتی و نوین ارزیابی» یکی از آثاری است که با این هدف منتشر شده است. «آلن بیلین» و «آن گرافشتاین»^۲ نویسندگان این اثر هستند. دکتر بیلین دانشیار دانشگاه غیردولتی و نه چندان معروف «هوفسترا»^۳ در نیویورک است، که در حوزه خدمات کتابخانه‌ای این دانشگاه فعالیت می‌کند. او دارای درجه کارشناسی مردم‌شناسی، کارشناسی ارشد و دکترای زبان انگلیسی از دانشگاه «مگ گیل»^۴ کانادا و مدرک کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی از «دانشگاه کوئینز کالج سیتی نیویورک»^۵ است. نویسنده دوم «آن گرافشتاین» دانشیار همان دانشگاه است. وی دارای مدرک کارشناسی زبان فرانسه و زبان‌شناسی از دانشگاه «مگ گیل» و کارشناسی ارشد کتابداری از دانشگاه «اونتاریو» است و در زمینه سواد اطلاعاتی و کتابخانه‌های دانشگاهی آثار متعددی دارد.

■ Alan Bailin and Ann Grafstein, *The Critical Assessment of Research: Traditional and New Methods of Evaluation*, Oxford: Chandos, 2010/ x, 121 p. ISBN: 978 1-84334-543-5.

مقدمه و معرفی نویسندگان

تحقیق و پژوهش به‌راستی دنیایی پویا، سیال و پرفراز و نشیب است. طرح مسائل و پرسش‌های تازه هر روز زمینه‌ساز اجرای پژوهش‌های نوین می‌شود. پژوهش‌هایی که در زنجیره‌ای منسجم و شبکه‌ای در هم تنیده از یک سو مبتنی بر تحقیقات قبلی هستند و از سویی دیگر راه را برای مطالعات بعدی باز می‌کنند. در نهایت این چرخه پیوسته در حرکت است زیرا حل هر مسئله به طرح مسئله‌ای دیگر منجر می‌شود و پاسخ هر پرسش، پرسش‌های جدید به‌دنبال دارد. نظارت موشکافانه و رصد دقیق این چرخه ناآرام و پرشتاب از وظایف متخصصان حوزه «علم‌سنجی»^۱ است. آنان با دقت و حوصله به اندازه‌گیری تولیدات علمی و ارزیابی فرآیند تولید علم می‌پردازند و همواره درصدد ایجاد ابزارهای دقیق‌تری برای سنجش این فرآیند و فرآورده‌های آن هستند. در واقع بررسی

معرفی کتاب و اجزاء آن

کتاب حاضر از شش فصل تشکیل شده است. فصل اول مقدمه‌ای مختصر و در واقع پیشگفتار کتاب است، زیرا با توجه به حجم و محتوای آن فصلی مستقل محسوب نمی‌شود. با این حال در ساختار کتاب فصل نخست معرفی شده و به‌شکلی مختصر هدف و دامنه اثر را معرفی می‌کند. این مقدمه کوتاه به‌شکلی گذرا، به تأثیر پژوهش بر وجوه زندگی جوامع در عام‌ترین شکل خود اشاره می‌کند؛ مثلاً با اشاره به تأثیر تحقیقات بر تولید داروهای جدید و نقش آن در تعیین خط‌مشی اقتصادی سازمان‌ها و اثر بر رویکردهای بازاریابی، جایگاه پژوهش را در سه حوزه پزشکی، اقتصادی و بازرگانی مطرح می‌کند. سپس راهکارهایی برای ارزیابی نتایج پژوهش‌ها به‌عنوان هدف اصلی کتاب ارائه می‌شود. لازم به ذکر است که منظور از ارزیابی پژوهشی در کتاب

Research

منظور از ارزیابی پژوهشی در کتاب حاضر بررسی روایی و پایایی ابزارهای پژوهشی و نتایج تحقیقات نیست. بلکه چگونگی برخورد و قضاوت هر یک از ما در مورد نتایج پژوهش‌ها در حوزه‌هایی است که در آنها تخصص نداریم

حاضر بررسی روایی و پایایی^۶ ابزارهای پژوهشی و نتایج تحقیقات نیست. بلکه چگونگی برخورد و قضاوت هر یک از ما در مورد نتایج پژوهش‌ها در حوزه‌هایی است که در آنها تخصص نداریم؛ مثل تأثیر اخبار مربوط به یافته‌های علمی در رسانه‌های ارتباط جمعی بر قضاوت هر یک از ما دربارهٔ بسیاری از وجوه زندگی. به عنوان نمونه نتایج تحقیقاتی که گاه و بی‌گاه دربارهٔ تأثیر یک داروی جدید منتشر می‌شود یا یافته‌هایی نوین دربارهٔ خواص یا مضرات یک غذای خاص بر سلامتی. آیا باید به‌سادگی و با اعتماد کامل همهٔ این اخبار را باور کنیم؟ یا لازم است با کمی دقت و تأمل به میزان صحت و درستی این اخبار ببینیم؟ و مهم‌تر اینکه برای ارزیابی منتقدانهٔ این اخبار پژوهشی چه ابزاری در اختیار داریم؟

جلب شده که علی‌رغم سودمندی این سه معیار نباید فراموش کرد بنا به تجربه در برخی موارد نتایج پژوهش‌های معتبر، که زمانی قطعی تلقی می‌شدند با پژوهش‌های بعدی از درجه اعتبار ساقط شده‌اند. در نتیجه اعتماد ما به نتایج تحقیقات علمی همواره با درصدی از «احتمال خطا»^{۱۱} و درجه‌ای از «عدم قطعیت»^{۱۲} همراه است. با مرور زمان و آزمون نتایج تحقیقات در شرایط و محیط‌های مختلف، گاه از سهم عدم قطعیت کاسته می‌شود و گاه با بروز نتایج متفاوت بر آن افزوده می‌گردد. مفهومی که در شکلی کلی‌تر در منطق و روش تحقیق از آن به عنوان «اصل ابطال‌پذیری»^{۱۳} علم یاد می‌شود.

فصل سوم با عنوان «تأمین منابع و حمایت مالی»^{۱۴} محور

نویسندگان کتاب حاضر در مقدمه به خواننده وعده می‌دهند که اثر با معرفی این ابزار، راهکارهایی برای سنجش نقادانهٔ این اطلاعات ارائه خواهد داد. آنها در فصل دوم با عنوان «معیارهای طلایی»^۷ و با معرفی سه شاخص اصلی در زمینهٔ ارزیابی نقادانهٔ پژوهش، اولین گام را برای تحقق وعده‌ای که در مقدمه داده‌اند برمی‌دارند. این سه معیار طلایی عبارتند از: دوری مقالات علمی در فرآیند هم‌تراز خوانی^۸، شهرت و اعتبار ناشر^۹ و سرانجام صلاحیت و تخصص پدید آوردندگان^{۱۰}. این سه معیار معمول‌ترین و مرسوم‌ترین شاخص‌های ارزیابی آثار علمی به‌شمار می‌آیند که معمولاً توسط کتابداران نیز در مجموعه‌سازی منابع کتابخانه‌ای رعایت می‌شوند. در همین فصل توجه خوانندگان به این نکته

**با اینکه کتاب با هدف ارزیابی نقدانه
منابع اطلاعاتی نوشته شده، خود نکاتی
را در این زمینه رعایت نکرده است؛
مثلاً محتوای کتاب با عنوان فریبنده آن
تناسب چندانی ندارد**

نادیده گرفت. سوگیری ممکن است جزئی، کلی، به درجات مختلف و به صورت آگاهانه یا ناآگاهانه رخ دهد. به هر حال هیچ پژوهشی در خلاء اتفاق نمی‌افتد و نتایج هر تحقیق از جهات مختلف تحت تأثیر نیروهای پنهان و آشکاری قرار می‌گیرد که در ارزیابی نتایج تحقیقات باید به آنها توجه داشت.

فصل چهارم به تأثیر «رویکردهای غالب و پذیرفته شده»^{۱۶} در حوزه‌های مختلف می‌پردازد که به صورت عاملی قدرتمند بر روند پژوهش در رشته‌های مختلف مؤثر است. این رویکردها می‌توانند مربوط به مبانی نظری، روش‌شناختی و باورهای پژوهشگران هر حوزه باشند؛ مثلاً اگر پارادایم غالب و مسلط روش‌شناختی در یک رشته کمی‌گرا باشد، انتظار می‌رود شروع تحقیقات کیفی با استقبال خوبی از طرف متخصصان آن رشته همراه نباشد. همچنین تاریخ علم نشان می‌دهد که معمولاً طرح نظریه‌ها و ایده‌های نوینی که با باورهای رایج یک دوره در تضاد و تناقض هستند با مخالفت گسترده‌ای روبرو خواهند شد. مثال بارز و تاریخی در این زمینه محاکمه «گالیله» است. گالیله با طرح نظریه گردش زمین به دور خورشید، نظری مخالف با دیدگاه رایج زمان خود مطرح کرده بود. او در نهایت ناچار شد برای حفظ جان خویش به نادرستی نظریه‌ای اعتراف کند که به درستی‌اش اعتقاد داشت و پس از او نیز بر همگان ثابت شد.

در مجموع در هر دوره زمانی پارادایم غالب هر رشته پژوهشگران را به موضوعات مشخصی ترجیح داده و از توجه به برخی دیگر باز می‌دارد. به سخنی دیگر نوعی هم‌گرایی در موضوع‌ها و رویکردها دیده می‌شود که به مرور زمان سمت و سوی آن تغییر می‌کند. به این ترتیب محققان که در یک حوزه موضوعی مشخص منتقد روندهای پژوهشی رایج است و درستی مبانی نظری آن را مورد تردید قرار می‌دهد با مقاومت و گاه مخالفت همکاران خود مواجه می‌شود.

فصل پنجم مربوط به «نشر و اشاعه یافته‌های پژوهشی»^{۱۷} و عوامل مؤثر بر آن است. روند موجود نشان می‌دهد که معمولاً مجله‌های معتبر و شناخته‌شده کانال‌های اصلی اشاعه آثار پژوهشی هستند. این مجلات آثار نویسندگان مشهور را بر آثار نویسندگان گمنام ترجیح می‌دهند. به این ترتیب افراد مختلف در موقعیت‌های متفاوت شانس برابری برای انتشار نتایج کار خود ندارند. به علاوه

بحث را به سمت و سوی تازه‌ای هدایت می‌کند. در این فصل نویسندگان توجه خواننده را به اهمیت حامیان مالی پژوهش‌ها در فرآیند پژوهش جلب می‌کنند، موضوعی که اغلب در ارزیابی تحقیقات نادیده گرفته می‌شود. حال آنکه در این زمینه استدلال ساده‌ای وجود دارد. زیرا هر پروژه تحقیقاتی بسته به نوع مسئله و ابزار و دامنه‌ای که برای آن تعریف می‌شود، به بودجه مشخصی نیاز دارد. ممکن است این بودجه در یک پروژه محلی و یک حوزه موضوعی محدود نسبتاً ناچیز، و در پروژه‌های دیگر با موضوعی گسترده و در سطح ملی بسیار کلان باشد. بنابراین بودجه مورد نیاز برای تحقیقات در طیف بسیار وسیعی متغیر خواهد بود و به عوامل متعددی بستگی دارد که خارج از بحث این کتاب است. آنچه در دامنه موضوعی این اثر می‌گنجد، تأثیری است که چگونگی تأمین بودجه هر تحقیق بر نتایج خواهد داشت. نویسندگان کتاب معتقدند در ارزیابی هر تحقیق باید از خود پرسیم چه هزینه‌ای برای اجرای آن صرف شده و چه فرد یا سازمانی بودجه پژوهش را فراهم کرده است؟ همچنین نتایج تحقیق چه پیوند و ارتباطی با اهداف و خط‌مشی حامی مالی آن دارد؟ آیا نتایج به نوعی مهر تأییدی بر فعالیت‌های حامی مالی است یا رویکرد و خط‌مشی آن را به چالش می‌کشد؟ به عقیده نویسندگان کتاب حمایت مالی افراد، مؤسسات، نهادها و سازمان‌های مختلف حداقل به صورت بالقوه زمینه‌ساز ایجاد نوعی سوگیری^{۱۵} در جهت منافع حامی مالی خواهد بود. هر چند این سوگیری در حد یک احتمال است نمی‌توان وجود آن را

جای خود ارزشمند است، اما در نهایت راهکارهای جدیدی برای حل مسئله مطرح شده ارائه نمی‌شود. معیارهای مطرح شده در این اثر سال‌هاست در آثار کتابداری و اطلاع‌رسانی موجود است. نکته آخر اینکه کتاب حاضر مثالی از کتاب‌هایی است که محتوای آنها در حد یک یا حداکثر دو مقاله مفصل است، اما نویسندگان با حاشیه‌پردازی و مثال‌های متعدد حجم مطالب را در حد یک کتاب بسط داده است. می‌توان گفت مقاله‌ای مفصل به کتابی مختصر تبدیل شده است.

مجلات مطرح هر رشته نیز بیشتر به انتشار آثاری تمایل دارند که هم‌سو و هم‌جهت با رویه‌های جاری و مرسوم باشند و معمولاً به انتشار آثاری که رویکردی منتقدانه دارند رغبتی نشان نمی‌دهند. به این ترتیب شانس نابرابر محققان در انتشار آثار خود از یک سو و گرایش‌های مجلات علمی به موضوعات و رویه‌های مشخص از سویی دیگر، برخی پژوهش‌ها را به حاشیه رانده و برخی دیگر را در صدر می‌نشانند. بر این اساس در فصل پنجم به خوانندگان توصیه می‌شود که در بررسی سابقه و پیشینه هر حوزه به مجلات معروف اکتفا نکنند و با مرور مجلات جدید و نه چندین معروف مثل: «مجله‌های دسترسی آزاد»^{۱۸} و «منابع خاکستری»^{۱۹} حفره‌های ایجاد شده در این بررسی را نیز پوشش دهند.

فصل ششم آخرین فصل کتاب، به خواننده وعده می‌دهد که سرانجام راهکارهایی برای ارزیابی پژوهش‌ها ارائه خواهد کرد. در این فصل با یادآوری دوباره سه معیار طلایی: داوری نشریه‌ها، اعتبار ناشر و صلاحیت نویسندگان، راهکارهایی برای استفاده از آنها ارائه می‌شود. برای تحقق این هدف به خواننده توصیه می‌شود که با مراجعه به سایت نشریه از وجود داوری در آن مطمئن شود، یا به راهنمای بین‌المللی پباندیا، «اولریخ»^{۲۰} مراجعه کند. همچنین برای ارزیابی اعتبار ناشر باید به مؤسسه یا سازمان حامی آن توجه شود؛ مثلاً ناشران دانشگاهی، ناشران انجمن‌های علمی بین‌المللی و آثار ارائه شده در کنفرانس‌های شناخته شده بین‌المللی معمولاً اعتباری بیش از آثار ناشران تجاری دارند. سرانجام صلاحیت هر نویسنده بر مبنای بر درجه علمی، سابقه پژوهشی، سمت و موقعیت علمی او سنجیده می‌شود و به خوانندگان توصیه شده در ارزیابی هر تحقیق علاوه بر سه معیار طلایی به سه منبع دیگر نیز توجه کنند. این منابع عبارتند از: مجله‌ها و روزنامه‌های کثیرالانتشار، ابزارهای وب اجتماعی یا وب ۲ و همچنین سایر منابع علمی مثل کتاب‌ها، نقدها و آثار مرجع.

کاستی‌های اثر

با اینکه کتاب با هدف ارزیابی نقادانه منابع اطلاعاتی نوشته شده، خود نکاتی را در این زمینه رعایت نکرده است؛ مثلاً محتوای کتاب با عنوان فریبنده آن تناسب چندانی ندارد. در واقع عنوان به مراتب گسترده‌تر از محتوای کتاب است. به سخنی دیگر عنوان به خواننده وعده‌ای می‌دهد که به آن عمل نمی‌کند. متأسفانه این ترفندی سودجویانه است که توسط برخی ناشران تجاری مثل «کندوز»^{۲۱} بکار گرفته می‌شود. کتاب‌های این ناشران گاه عناوینی پرطمطراق را یدک می‌کشند بی آنکه محتوای آنها از استحکام و انسجام لازم برخوردار باشد.

علاوه بر این نویسندگان با افراط در بیان کاستی‌های احتمالی آثار پژوهشی نوعی حس عدم اعتماد و ناباوری به نتایج تحقیقات را در خواننده بوجود می‌آورند. زیرا اثر حاضر بیش از آنکه به ارائه راهکار بپردازد به تبیین مسئله پرداخته است. البته طرح موضوع در

سخن پایانی

کتاب «ارزیابی انتقادی پژوهش: روش‌های سنتی و نوین ارزیابی» در حد طرح موضوعی مهم اثری ارزشمند است. زیرا اهمیت توجه به کیفیت آثار را در روند کمی‌گرایی سنجش علم متذکر می‌شود. از این رو محتوا و رویکرد آن درخور توجه است. اما به هر دلیل نویسندگان آن موفق نشده‌اند گام‌های مؤثری فراتر از طرح مسئله بردارند و در حد تکرار راهکارهای قبلی باقی مانده‌اند. می‌توان گفت کتاب عنوانی فریبنده، موضوعی در خور توجه و محتوایی متوسط و نسبتاً توصیفی دارد.

پی‌نوشت‌ها

1. Scientometrics
2. Alan Bailin and Ann Grafstein
3. Hofstra University (<http://www.hofstra.edu/>)
4. McGill University (<http://www.mcgill.ca/>)
5. Queens College City University of New York (<http://www.qc.cuny.edu/>)
6. Validity and Reliability
7. The Gold Standards
8. Peer Review
9. Publisher Reputation
10. Author Credential
11. Error Possibility
12. Uncertainty
13. Falsifiability or Refutability
14. Sponsorship and Funding
15. Bias
16. Research Paradigms
17. The Dissemination of Research
18. Open Access Journals
19. Gray Literature
20. Ulrich (<http://www.ulrichsweb.com/>)
21. Chandos Publishing (<http://www.woodheadpublishing.com/en/ChandosHome.aspx>)

نویسندگان با افراط

در بیان کاستی‌های

احتمالی آثار پژوهشی

نوعی حس عدم

اعتماد و ناباوری به

نتایج تحقیقات را

در خواننده بوجود

می‌آورند. زیرا اثر

حاضر بیش از آنکه به

ارائه راهکار بپردازد به

تبیین مسئله پرداخته

است